

Trasa "B" - północna część miasta

14. Tablica upamiętniająca działalność Wacława Wdowiaka, ul. Krakowska

Po wyjściu z tunelu na północną część miasta znajdujemy się na Skwerze im. Wacława Wdowiaka (1903-1976). W miejscu skrzyżowania ul. Krakowskiej z ul. Dworcową usytuowana jest tablica upamiętniająca działalność tego cenionego pedagoga, który wszystkie swoje siły, umiejętności i ogromny talent organizatorski oddał na użytek społeczeństwa Milanówka, a w szczególności poświęcił się nauczaniu, wychowaniu i kształtowaniu charakterów milanowskiej młodzieży. W okresie do wybuchu wojny w 1939 r. był organizatorem pracy harcerskiej; w czasie okupacji - komendantem "Szarych Szeregów" na obszarze Milanówka (krypt. "Milion"); wraz ze swoją drużyną organizuje łączność; harcerze są gońcami, przenoszą meldunki, raporty, zbierają broń i informacje. Po pewnym czasie utworzony przez Wdowiaka oddział wchodzi w całości w skład 32 plutonu AK w Milanówku. W konspiracyjnej Komendzie Chorągwi jest kierownikiem tzw. "Akcji M" mającej na celu pracę wychowawczą, kształtowanie charakterów i patriotycznych postaw młodzieży polskiej w trudnych warunkach okupacji. Jest również organizatorem i kierownikiem Tajnej Organizacji Nauczania (T.O.N.) na terenie Milanówka, a także członkiem powiatowego kierownictwa T.O.N. tzw. "Trójki", pozostając równocześnie czynnym nauczycielem zarówno w szkolnictwie oficjalnym, jak i tajnym nauczaniu młodzieży.

Tablicę pamiątkową umieszczono w 2003 r.

15. Krzyż i tablica, ul. Krakowska

Podążając ul. Krakowską w kierunku zachodnim po lewej stronie mijamy krzyż wraz z tablicą upamiętniającą wydarzenie z 29 lipca 1944 roku. Wtedy właśnie podczas przypadkowej łapanki Niemcy aresztowali komendanta głównego Kierownictwa Dywersji Obwodu „Bażant” kpt./mjr. Alojzego Mizerę. Komendant wraz z innymi aresztowanymi osobami oczekiwał na wywiezienie z Milanówka o czym dowiedział się stacjonujący w pobliżu oddział Kedywu i postanowił go odbić. W wyniku przedwczesnej wymiany ognia tragicznie polegli w tym miejscu kpt. Zygmunt Dąbrowski ps. „Bohdan” i ppor. Jerzy Kowalski ps. „Oskar”.

16. Willa "Helena", "Elle", ul. Krakowska 19

W czasie wojny mieszkał tu sierż. Wacław Wdowiak ps. „Las”, u którego mieściła się (obsługiwana przez inż. arch. Czesława Piwowarczyka ps. „Tobruk”) tajna drukarnia oraz nasłuch i redakcja konspiracyjnej gazety „Placówka”. Z powodu zaistniałego zagrożenia drukarnię przeniesiono do Brwinowa pozostawiając nasłuch i redakcję.

17. Willa „Maria”, ul. Żabie Oczko 1

W czasie okupacji w willi znajdowała się siedziba Rady Głównej Opiekuńczej. Była tu świetlica dla dzieci, którą prowadziły Siostry Służebniczki. Organizowano szeroką działalność charytatywną w zakresie żywienia i rozdawania odzieży. W 1942 r. zorganizowano przy wykorzystaniu metod harcerskich półkolonie dla dziewczynek i chłopców w wieku od 7 do 16 lat, w czasie których w gronie kilku chłopców zrodził się pomysł utworzenia konspiracyjnej drużyny harcerskiej, której zaprzysiężenie nastąpiło w willi przy ul. Spacerowej 1. Willę wybudowano w 1916 r.

18. Willa "Wildowa", ul. Spacerowa 1

W willi zwanej potocznie przez młodzież gimnazjalną „Folwarkiem”, mieścił się zakonspirowany magazyn żywnościowy AK, który prowadził dowódca drużyny gospodarczej kpr. Edward Dobrowolski ps. „Stary”. Wspierał go jego syn Jerzy ps. „Jerzy”,

który był łącznikiem. Magazynowano żywność pochodzącą z dobrowolnych dostaw właścicieli okolicznych gospodarstw, częściowo z rekwizycji od Niemców. Żywność przeznaczano na potrzeby RGO, PCK i członków AK.

W willi tej 18 lipca 1942 r. odbyła się zbiórka założycielska „Szarych Szeregów, w której wzięli udział: Andrzej Jaczewski ps. „Sowa”, Jan Cichocki ps. „Wilk”, Mieczysław Fastyn ps. „Miecz”, Zdzisław Kwiek oraz dh Mieczysław Trząski ps. „Pantera”. Wkrótce do tej grupki zostali przyjęci Marian Hassa ps. „Orzeł” i Jacek Wasilewski ps. „Drozd”. W grudniu 1942 dh Trząski nawiązał kontakt z dhem Wacławem Wdowiakiem ps. „Stanisław”, „Las”, komendantem Szarych Szeregów Ośrodka Milanówek („Mielizna”) i działalność obu nurtów połączyła się.

19. Willa „Bożenka”, ul. Spacerowa 3

Znajdował się w niej ewakuowany z W-wy Szpital Dzieciątka Jezus, który udzielił pomocy ok. 400 chorym. Zatrudniał 154 pracowników. Mieściły się tu oddziały okulistyczny, neurologiczny, internistyczny, laryngologiczny. Pracą szpitala kierował dr Wilhelm Czarnocki. Szpital miał swoje filie w Szkole Powszechnej przy ul. Królewskiej 69 i w willi „Kresy”. We wrześniu 1939 r. przez kilka tygodni mieściły się tu niemieckie koszary i szpital polowy. Od września 1940 r. dwuklasowa szkoła handlowa i tzw. kursy przygotowawcze do szkół fachowych, które częściowo były przykrywką dla zorganizowanych na szeroką skalę tajnych kompletów, odbywających się w kilkudziesięciu domach w 4-5-osobowych grupach. Przy końcu wojny komplety liczyły nawet po 9-10 osób.

14 października 2006 r. w budynku dawnego gimnazjum, w którym obecnie mieści się Integracyjna Społeczna Szkoła Podstawowa nr 18 im. Gen. A. E. Fieldorfa, odsłonięto umieszczoną przy wejściu tablicę z następującym tekstem:
Nauczycielom, którzy w latach okupacji niemieckiej 1939-1945, narażając swoje życie, uczestniczyli w tajnym nauczaniu młodzieży. W HODZIE - MILANOWIANIE

Willę wybudowano z przeznaczeniem na pensjonat w 1911 r.

20. Willa „Lusia”, ul. Słowackiego 11

W mieszkaniu wicedyrektora gimnazjum Stefana Jaczewskiego mieścił się główny punkt koordynacji kompletów tajnego nauczania na terenie Milanówka. Odbывwały się tu zebrania organizacyjne nauczycieli, posiedzenia rady pedagogicznej oraz zajęcia kompletów tajnego nauczania. Mieściła się przeniesiona z budynku gimnazjum biblioteka szkolna. Od 1942 r. znajdowała tu się kwatera tajnego harcerstwa Szarych Szeregów, odbywały się zbiórki, odprawy i szkolenia. Gromadzono i przechowywano w skrytkach na poddaszu broń. Willa powstała na początku lat 30.

21. „Teatr Letni”, ul. Kościelna 3

W formule rotacyjnej przyjmowano tu i udzielono doraźnej pomocy lekarskiej i schronienia setkom warszawiaków i osobom, którym udało się wydostać z obozu przejściowego w Pruszkowie. Po krótkim wypoczynku i w miarę potrzeby wyrobieniu dokumentów osoby te kierowano do innych miejscowości w zachodniej części Mazowsza. Przy końcu 1944 r. organizowano tu patriotyczne koncerty, z których dochód przeznaczano na pomoc dla leczących się w szpitalach warszawiaków. Teatr wybudowano w 1909 r.

22. Kościół i plebania parafii św. Jadwigi Śląskiej, ul. Kościuszki 40

We wrześniu 1939 r. na plebanii znajdował się szpital polowy, który istniał do kapitulacji W-wy. Po wybuchu Powstania przeniosła tu swoją siedzibę Kuria Metropolitalna Warszawska i Sąd Arcybiskupi (do 1945 r.). Od września 1944 do października 1945 r. przechowywana tu była urna z sercem Fryderyka Chopina wywieziona w czasie Powstania z płonącej Warszawy. Pod chórem kościoła znajduje się tablica upamiętniająca postać gen. bryg. Emila Fieldorfa „Nila”, szefa Kedywu AK w latach 1942-44, z-cy Komendanta Głównego AK. Niewinnie skazanego na śmierć w 1953 r., a zrehabilitowanego pośmiertnie w 1989 r. Tablicę odsłonięto 24.02.1978 r. Imię generała otrzymała szkoła podstawowa przy ul. Spacerowej 3. Pod chórem znajduje się też tablica oddająca hołd wszystkim żołnierzom AK, którzy związani z Milanówkiem działali w latach 1939-45 nie pragnąc dla siebie innej nagrody, jak tylko Wolnej i Niepodległej Polski. Tablicę odsłonięto 1 grudnia 1984 r.

Budowę kościoła zakończono w 1912 r., budowę plebanii w 1939 r.

23. Willa „Romin”, ul. Królowej Jadwigi 16 (w czasie wojny nr 8)

Przez cały okres wojny organizowano w willi komplety tajnego nauczania. Na strychu mieściła się redakcja i „drukarnia”

harcerskiego pisma „Zawiszak”, którego pierwszy milanowski numer ukazał się 1 grudnia 1944 r. Z chwilą rozwiązania AK i tym samym Szarych Szeregów „Zawiszak” przestał się ukazywać. Poczynając od 1942 r. odbywały się tu zbiórki, typowe zajęcia harcerskie, przygotowywano się do zdobywania sprawności i wykonywania zadań w przyszłej walce z okupantem. Prowadzono tu również zajęcia szkoleniowe w ramach Szkoły Młodych Dowódców. Willę wybudowano w latach 1928-29.

24. Willa „Dworek Dęby”, ul. Mickiewicza 11

Od 1942 r. willę udostępnioną przez hr. Marię Helenę Mohl użytkowały Siostry Urszulanki, które w czasie wojny wyróżniły się wielkim zaangażowaniem w pracę na rzecz społeczeństwa. Uczestniczyły w prowadzeniu kompletów tajnego nauczania. Współpracowały ze środowiskami AK. Udzielały pomocy osobom ukrywającym się przed Gestapo. Przyjmowały i żywiły uciekinierów po Powstaniu. Ratowały wiele dzieci żydowskich, za co siostra generalna Andrzeja Górska została odznaczona w 1998 r. medalem Sprawiedliwy wśród Narodów Świata oraz Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski. Willę wybudowano w 1911 r.

25. Willa „Matulek”, ul. Mickiewicza 10

W willi od 1942 r. dzierżawionej przez Siostry Urszulanki po Powstaniu znalazło pomoc i opiekę medyczną wielu mieszkańców W-wy, wśród nich ciężko schorowana znana pisarka Maria Rodziewiczówna. Willę wybudowano ok. 1910 r.

26. Willa "Basieńka", ul. Mickiewicza 3

Siedziba z-cy komendanta obwodu AK (od listopada 1942 r.), kapitana Zygmunta Dąbrowskiego. Zginął 29 lipca 1944 r. podczas próby odbicia przypadkowo zatrzymanego przez Niemców komendanta obwodu AK, majora Alojzego Mizery. Willę zbudowano w 1934 r.

27. Willa „Willa Waleria”, ul. Spacerowa 20

Mieściła się w niej jedna z siedzib wywiadu gospodarczego AK; mieszkający tu Adam Rymwid Mickiewicz (1905-1986) był początkowo z-cą szefa Biura Studiów Przemysłowych Oddziału II KG ZWZ-AK, a od października 1942 – został szefem, natomiast żona Hanna (1915-2006) była jego łączniczką do zadań specjalnych. W latach 1941-44 spływały tam meldunki od wywiadowców z całej Europy, które następnie wysyłało do Sztabu Naczelnego Wodza w Londynie. Dotyczyły głównie przemysłu zbrojeniowego Rzeszy. Wśród nich poczesne miejsce zajmuje jedno z największych osiągnięć polskiego wywiadu - rozpracowanie produkcji niemieckich rakiet V1 i V2, dzięki czemu alianci mogli powstrzymać hitlerowskie plany zniszczenia Anglii, bombardując w sierpniu 1943 r. Ośrodek Doświadczalny w Peenemuende. H. Mickiewiczowa przez cały powojenny okres przechowywała w skrytkach mikrofilmy miesięcznych meldunków Biura Studiów Przemysłowych. Ujawniła je dopiero w 1995 r. podczas uroczystości odsłonięcia pomnika poświęconego Akcji V1 i V2 w miejscowości Sarnaki w woj. mazowieckim. Od daty pierwszego przechowywanego meldunku minęło pół wieku. Dopiero jednak dziesięć lat później - dzięki nowoczesnym technikom komputerowym, mikrofilmy zostały opublikowane w specjalnym wydawnictwie. W willi odbywały się też tajne komplety i koncerty patriotyczne. Po Powstaniu w willi umieszczono szpital polowy.

Willę wybudowano w latach 1910-1912.

28. „Lasek Pondra”, ul. Wojska Polskiego (dawniej wieś Mały Chrzanów)

W pobliżu ul. Świerkowej znajduje się krzyż i tablica upamiętniająca miejsce głównego magazynu broni Obwodu AK (istniało też kilka podręcznych magazynów broni). Był on umieszczony w piwnicy niewykończonego domu kpr. Tomasza Pondra ps. „Tomek”, który był zarazem magazynierem. Gromadzono w nim broń pochodzącą z różnych źródeł, m.in. ze zrzutów samolotowych przesyłanych do kraju przez Brytyjskie Ministerstwo Wojny. Jedno ze zrzutowisk znajdowało się na Solnicy pod Grodziskiem Maz. W odbieraniu zrzutów m.in. uczestniczyły dwa plutony AK z Milanówka – 32 i 52. W wyniku denuncjacji w nocy z 9 na 10 sierpnia 1944 r. Niemcy otoczyli magazyn, jego załogę zamordowali, a sam magazyn wysadzili w powietrze. Wśród zamordowanych znalazł się doprowadzony z pobliskiego domu płk. w stanie spoczynku dr Franciszek Grodecki. Grób załogi znajduje się na milanowskim cmentarzu.

Pierwszą tablicę, umieszczoną po wojnie, z tekstem „ocenzurowanym” przez władze komunistyczne, nie zaakceptowali AK-owcy. 10 sierpnia 1999 r. zamieszczono tu nową tablicę z treścią już w pełni prezentującą prawdę tamtych lat.

29. Cmentarz parafialny, ul. Wojska Polskiego, róg ul. Podgórnej

Pierwsze pochówki odbyły się 9 września 1939 r., natomiast formalne poświęcenie cmentarza nastąpiło 23 października 1939 r. Mogiła zbiorowa żołnierzy Armii Krajowej z obw. Bażant, ośr. Mielizna Jana Garsteckiego, Franciszka Grodeckiego, Bogusława Kołodziejewskiego, Tomasza Pondra i Józefa Sikorskiego, zamordowanych 10 sierpnia 1944 r. przez żołnierzy niemieckich przy magazynie broni w Lasku Pondra. (XII-1.b/3)

Mogiła zbiorowa żołnierzy Wojska Polskiego Jana Bartosińskiego, Władysława Bonieckiego, którzy zginęli w dniach 6-9.09.1939 r.: (XI-1/14-24)

Mogiła zbiorowa zawierająca prochy z Oświęcimia i Pawiaka, symbolizująca grób 28 mieszkańców Milanówka, pomordowanych w obozach i więzieniach w latach 1940-1944. (XII-1.b/4)

Groby uczestników Powstania Warszawskiego, którzy zmarli z powodu ran, wycieńczenia i chorób w szpitalu PCK w Milanówku w okresie: wrzesień 1944 – lipiec 1945. (XXVII)

[Cyfra rzymska oznacza kwaterę, druga cyfra – rząd grobów, trzecia cyfra – kolejność grobu w rzędzie. Kwatery nieparzyste usytuowane są po lewej stronie alei głównej, parzyste - po prawej stronie.]

30. Tablica utrwalająca działalność Szarych Szeregów [reprodukcja], ul. Kościuszki / ul. Szarych Szeregów

Tablica upamiętniająca walkę najmłodszych żołnierzy Armii Krajowej zainicjowana i ufundowana przez Zygmunta Mieszczaaka ps. „Tadek”. Odsłonięcie tablicy nastąpiło 11 listopada 2007 r.

31. Willa, ul. Wigury 10 (budynek w trakcie przebudowy)

Od września 1943 r. w piwnicy willi Weroniki i Henryka Olesińskich ulokowano przeniesioną z Grodziska Maz. tajną drukarnię, w której aż do 17 stycznia 1945 r. wydawano „Kronikę Tygodniową”. W nowym miejscu redaktorem został kpt. dyplomowany Jan Kisielewski „Junosza”. Po jego aresztowaniu obowiązki redaktora przejął ppor. Czesław Piwowarczyk. W 1944 r. nakład „Kroniki Tygodniowej” wynosił ok. 5000 egz. Wydrukowano tu również kilka numerów „Biuletynu Informacyjnego”. W willi znajdowała się także jedna z kilku działających na terenie Milanówka radiostacji, z której nadawano zaszyfrowane depesze do Londynu. Realizował to dwuosobowy patrol łączności Komendy Głównej AK.

Willę wybudowano w 1936 r.

32. Willa „Uzarówka”, ul. Podgórna 70/72

Miejsce narad przywódców Polskiego Państwa Podziemnego z udziałem I Z-cy Delegata Rządu RP na Kraj ministra Adama Bienia, który w niej zamieszkał jeszcze przed 1939 r. W styczniu 1997 r. 97-letni wówczas Adam Bień przybył do Milanówka i wydobyl dokumenty Polskiego Państwa Podziemnego ze specjalnej skrytki znajdującej się pod podłogą swojego dawnego mieszkania. 17 stycznia 1997 r. Bień przekazał odnalezioną dokumentację (402 strony) Radzie Miasta Krakowa, a następnie Bibliotece Jagiellońskiej. Dokumenty stanowią fragment podręcznego archiwum Adama Bienia, przewodniczącego Rady Narodowościowej, która była specjalną komórką powołaną przy Delegaturze Rządu na Kraj, w celu przygotowywania projektów rozwiązywania kwestii narodowościowych w okresie powojennym. W 2001 r. zbiór odzyskanych dokumentów zatytułowany „Archiwum Adama Bienia” ukazał się nakładem Księgarni Akademickiej w Krakowie.

33. Tablica na Skwerze im. Armii Krajowej, róg ulic Kościuszki i Sienkiewicza

Pierwsza tablica upamiętniająca walkę Armii Krajowej na terenie Milanówka.

Umieszczono na niej napis „W hołdzie Armii Krajowej” oraz kotwicę symbol Polski Walczącej.

Nadanie nazwy Skwer Armii Krajowej i odsłonięcie tablicy nastąpiło 21.06.1994 r.

Treść tablicy:

*Pamięci żołnierzy Polskiego Państwa Podziemnego
walczących na terenie Milanówka
w latach II wojny światowej 1939-1945
W następujących strukturach konspiracyjnych
Obwód ZWZ-AK Błonie „Bażant”
Ośrodek ZWZ-AK Milanówek „Mielizna”
Oddział „Kedywu” Obwodu „Bażant”
Plutony liniowe 32, 51, 52 o 10 pp. AK
Szkoła Podchorążych AK „Agrykola”
Szkoła Podoficerska AK „SMD”
Wojskowa Służba Kobiet
Hufiec Szarych Szeregów „Milion”
w Milanówku
Tajne nauczanie i wydawanie prasy konspiracyjnej
Polska Organizacja Wojskowa
Narodowa Organizacja Wojskowa i inne organizacje
podporządkowane Polskiemu Państwu Podziemnemu
oraz działające okresowo w Milanówku w 1944 r.
Komenda Okręgu AK „Hajduki-Hallerowo”
Warszawa–Zachód – od lipca 1944 r.
Szpitale powstańcze – od sierpnia 1944 r.
Delegatura Rządu na Kraj – od października 1944 r.
Część Komendy Głównej AK – od października 1944 r.*

[kotwica w lewym rogu]

Tablicę odsłonięto 25 maja 2002 r.

34. Willa „Halinówek”, ul. Krasieńskiego 4

W willi odbywały się narady przywódców Polski Podziemnej. Mieszkał tu dyrektor Departamentu Zagranicznego Delegatury Rządu RP na Kraj dyplomata Roman Knoll. Mieściła się tu kwatera żołnierzy AK z oddziału dywersji „Mielizny” wyruszających stąd na akcje. Na dużą skalę organizowano w willi komplety tajnego nauczania na poziomie gimnazjum. Odbywały się tu wykłady filii działającego w konspiracji Uniwersytetu Ziemi Zachodnich.

Willę zbudowano w 1926 r.

35. Willa „Henrysia”, ul. Piasta 3

Po przejęciu funkcji drużynowej przez Halinę Dzierżanowską w maju 1940 r. mieściła się tu główna kwatera tajnego harcerstwa żeńskiego. Odbywały się zbiórki, szkolenia, spotkania patriotyczne z okazji świąt narodowych.

Działał tu również jeden z wielu w Milanówku punkt tajnych kompletów, prowadzony przez H. Dzierżanowską. W 1944 r. powstał samodzielny hufiec drużyn żeńskich, którego kierownictwo również objęła H. Dzierżanowska.

W tym samym domu odbywały się zebrania żołnierzy ośrodka „Mielizna” i spotkania chłopców z Szarych Szeregów oraz zajęcia kursu podchorążówki, zorganizowanego przez dowództwo Okręgu „Bażant”.

Willę wybudowano w 1928 r.

36. Willa „Podgórze”, ul. Wspólna 25 (w czasie wojny nr 4a)

Od początku 1941 r. do 19 stycznia 1945 r. (do rozwiązania AK) w willi zamieszkałej przez pp. Minkwitzów znajdowała się siedziba Samodzielnego Oddziału Dywersji (SOD). W gotowości bojowej przebywało tu przez całą dobę kilku uzbrojonych ludzi, pozostałych członków oddziału wzywano w miarę potrzeby do realizacji określonych zadań, np. osłony zrzutów samolotowych. Pierwszym dowódcą był pchor. Zygmunt Piekarski ps. „Chmura”, ostatnim do 1945 r. kpr. Zbigniew Oraczewski ps. „Kogut”, „Szreniawa”.

Willę wybudowano w latach 1926-27.

37. Willa „Janotka”, ul. Zacisza 8

W końcu stycznia 1945 r. – bezpośrednio po wkroczeniu wojsk sowieckich do Milanówka - willę przejęły NKWD i UB urządzając w piwnicach tymczasowe więzienie, w którym przetrzymywano wielu aresztowanych członków AK. Po przesłuchaniach nielicznych zwalniano, pozostałych przewożono do więzień w Warszawie, Pruszkowie, Włochach i Grodzisku Maz.; wielu trafiło do obozu koncentracyjnego NKWD w Rembertowie lub do więzienia we Wronkach.

Willę wybudowano w 1930 r.

38. Willa „Rysinek”, ul. Wójtowska 6

Mieścił się tu punkt dowodzenia AK w Milanówku. Mieszkali tu: Ryszard Csáky – dowódca 52 plutonu i Jerzy Csáky z-ca

dowódcy 32 plutonu. Znajdował się tu również podręczny, ale dość duży magazyn broni. Willę wybudowano w latach 1912-13.

39. Willa „Starodrzew”, ul. Kaprys 2

We wrześniu 1939 r. budynek, w którym od 1935 r. mieściła się Szkoła Powszechna nr 2, zajęło wojsko niemieckie. W czasie okupacji znajdowała się tu ukryta przed Niemcami radiostacja, obsługiwana przez dawnego woźnego szkoły kaprała Franciszka Rasztawickiego, uruchamiana okresowo w czasie nieobecności Niemców. W willi odbywały się też szkolenia Szkoły Podchorążych „Agrykola” przeznaczone dla żołnierzy AK z plutonów 32 i 52. We wrześniu 1940 r. Rasztawicki został aresztowany przez Gestapo; katowany w czasie śledztwa został w końcu zamordowany nie ujawniając żadnych nazwisk i faktów. Po Powstaniu Warszawskim ulokowano w willi szpital Rady Głównej Opiekuńczej dla ok. 150 chorych (zajmowało się nimi 72 pracowników), kierowany przez dr. Tadeusza Ziemińskiego. Mieścił się w nim oddział zakaźny (36 miejsc), oddziały wewnętrzny, kobiecy i obserwacyjny. Willę wybudowano w 1913 r.

40. Budynek Zespołu Szkół nr 1, ul. Piasta 14

W budynku znajduje się tablica z nazwiskami 56 nauczycieli kompletów tajnego nauczania, zorganizowanych w Milanówku podczas okupacji niemieckiej w latach 1940-1945. Pod nazwiskami umieszczono tekst: Dzięki odwadze i ofiarności takich jak Oni Naród nasz uniknął katastrofy cywilizacyjnej. Cześć Ich Pamięci – wdzięczni uczniowie. Tablicę ufundował prof. dr. hab. Andrzej Jaczewski, syn wieloletniego dyrektora Liceum i organizatora tajnego nauczania Stefana Jaczewskiego.

41. Budynek Szkoły Podstawowej nr 2 im. Armii Krajowej, ul. Literacka 20

W 1952 r. Szkołę Podstawową nr 2 przeniesiono do nowego budynku. 27 maja 2000 r. nadano szkole im. Armii Krajowej dla upamiętnienia udziału uczniów i absolwentów szkoły w walce z hitlerowskim okupantem w szeregach AK, Szarych Szeregów i Wojskowej Służby Kobiet. Szkole przekazano zarazem sztandar ufundowany przez absolwentów. Nadanie szkole imienia AK poprzedziło umieszczenie na frontonie budynku w 1998 r. ufundowanej przez absolwentów tablicy, upamiętniającej wieloletniego nauczyciela szkoły Wacława Wdowiaka, komendanta Szarych Szeregów, kierownika łączności Obwodu „Bażant” AK. Gmach szkoły wybudowano w 1952 r.

42. Willa „Mironówka”, ul. Literacka 7

W willi mieściło się pierwsze eksperymentalne laboratorium Mirona Krasnodębskiego, członka ugrupowania AK „Bażant”. Wsławił się produkcją piorunianu rtęci, detonatora do produkcji spłonek do granatów (1942-44). Próbną serię niebezpiecznej produkcji piorunianu rozpoczął w swoim domu przy ul. Literackiej. Później, już na szerszą skalę, piorunian rtęci produkowano w laboratorium Centralnej Doświadczalnej Stacji Jedwabniczej, którego był kierownikiem, za zgodą właścicieli Stacji, rodzeństwa Witaczków, poinformowanych ogólnikowo o „trefnej” produkcji. Warto podkreślić, że piorunian rtęci Mirona Krasnodębskiego – o czym informują podręczniki historii II wojny światowej – dostarczony żołnierzom Powstania Warszawskiego dobrze służył w walce z Niemcami.

Willę zbudowano w latach 1910-1913.

43. Plac Stefana Starzyńskiego, ul. Kościuszki

Pierwszy po wojnie pomnik W hołdzie bojownikom o wolną Polskę, zaprojektowany przez inż. arch. Czesława Piwowarczyka (6.07.1906-31.01.1975 r.), który stanął na placu w końcu lat 50-tych, wkrótce został rozebrany a na jego miejscu postawiono nowy i nadano mu nazwę Pomnik Bohaterów. Upamiętnia on walkę Polaków o niepodległość na różnych frontach i martyrologię narodu polskiego. Na murku okalającym pomnik umieszczono tablice z nazwami miejscowości, w których w czasie II wojny światowej walczyli mieszkańcy Milanówka, m.in. Warszawa, Westerplatte, Monte Cassino. Pomnik, zaprojektowany przez prof. Stanisława Kulona przy współpracy Mieczysława Borysa, odsłonięto 2.09.1985 r. Obok pomnika w 2004 r. umieszczono na kamieniu tablicę, na której podano nazwy miejscowości – miejsc kaźni narodu polskiego, m.in. Katyń, Ostaszków, Miednoje, Kołyma, Workuta, Kozielsk. Po prawej stronie wyrzeźbionego na tablicy krzyża widnieje napis „Tu legła wolność, prawda, sprawiedliwość i sumienie świata.” U dołu podpis: „W hołdzie pomordowanym Rodakom - Milanówek - 03.05.2004 r.” Na placu tradycyjnie odbywają się najważniejsze uroczystości patriotyczne i rocznicowe, przypominające wkład mieszkańców naszego miasta w walkę o wolność.

Na szlaku możecie Państwo zobaczyć dodatkowo następujące wille:

i. Dom Jankowskiego, ul. Krakowska 11

Po Powstaniu Warszawskim utworzono tu punkt doraźnej pomocy dla uciekinierów z W-wy i osób, którym udało się wydostać z obozu przejściowego Dulag 121 w Pruszkowie. Udzielano tu informacji i wydawano gorące posiłki. Budynek powstał na początku XX w.

j. Willa „Leontynówka”, ul. Krakowska 13

W znajdującym się w willi mieszkaniu kpt. Jana Kisielewskiego ps. „Junosza”, „Winkiel” odbywały się narady sztabu Kedywu (oddziału dywersji) AK Obwodu „Bażant”.

Willę wybudowano w 1910 r.

k. Willa „Kresy”, ul. Słowackiego 3

By tu szpital dziecięcy, kierowany przez dr Hannę Tomaszewską. Mieściła się w nim również filia ewakuowanego z W-wy Szpitala Dzieciątka Jezus. Opiekę znalazło w nim ok. 25 dzieci, którymi zajmowało się ok. 20 osób personelu. Willę wybudowano przed I wojną światową.

l. Willa „Zacisze”, ul. Słowackiego 6

Przed wybuchem wojny mieszkał tu inż. Aleksander Brzuzek wraz ze swoją żoną Szwedką – Karin. Działał w szeregach AK i odegrał wielką rolę w przekazywaniu do Londynu dokumentów ukazujących prawdę o zbrodniach hitlerowskich w okupowanej Polsce. Wykorzystywał w tej działalności swoje stanowisko dyrektora szwedzkiej firmy ASEA w W-wie. Rozszyfrowany przez Niemców został skazany na śmierć przez ścięcie toporem. Jego symboliczny grób znajduje się na cmentarzu milanowskim. Po Powstaniu w willi ulokowano ewakuowany z W-wy Szpital Ujazdowski, kierowany przez dr. Jana Krotoskiego. Znalazło w nim pomoc ok. 120 chorych; opiekowało się nimi ok. 60 osób personelu. Willę wybudowano w latach 1930-32.

ł. Willa, ul. Chrzanowska 8

W willi mieściła się utworzona w 1943 r. tajna radiostacja i oddział łączności radiowej Ośrodka „Mielizna”, którego dowódcą był pchor. Andrzej Kielkiewicz ps. „Baniocha”. Odbywało się tu szkolenie w nadawaniu i odbieraniu (w alfabecie Morse’a) zakodowanych depesz radiowych. Tu również prowadzono nasłuchy. Łączność nasiliła się wiosną 1944 r. po otrzymaniu przez Podokręg Zachodni AK ze zrzutów lepszego sprzętu nadawczo-odbiorczego.

m. Willa „Morawianka”, ul. Chrzanowska 4

W czasie wojny miejsce stałych patriotycznych koncertów, głównie chopinowskich, w wykonaniu wybitnych pianistów i śpiewaków, m.in. Julii Mechówny, Zofii Rabcewiczowej, Jana Sierpińskiego, Bolesława Woytowicza.

Miały tu swoje zajęcia komplety tajnego nauczania.

W szopie na podwórku odbywały się zbiórki harcerek z konspiracyjnej drużyny „Skrzydłata Kapela”, które prowadziły instruktorki Ola Rogowska i Halina Dzierżanowska.

n. Willa "Stara Wioska", ul. Piasta 5

W miejscu, gdzie (po przebudowie) znajduje się obecnie Dom Rehabilitacyjno-Opiekuńczy Katolickiego Stowarzyszenia Niepełnosprawnych Archidiecezji Warszawskiej, w willi należącej do pp. Mierzejewskich, odbywały się koncerty patriotyczne z udziałem takich sław świata muzycznego, jak Zofia Rabcewiczowa, J. Dubiska, Eugenia Umińska, prof. Zbigniew Drzewiecki, prof. Bolesław Woytowicz, Witold Lutosławski, Andrzej Panufnik, Maria Wiłkomirska, Kazimierz Wiłkomirski i Włodzimierz Mierzejewski.

o. Zakład fotograficzny Felicji Witkowskiej, ul. Dworcowa (budynek nie istnieje)

Przez okres międzywojenny, całą okupację i kilka lat powojennych mieścił się tu zakład fotograficzny Felicji Witkowskiej. Właścicielka zasłynęła jako fotokronikarz Milanówka, zarejestrowała bowiem swoim aparatem wiele scen utrwalających pamięć o ludziach i wydarzeniach, m.in. z okresu II wojny światowej. Po upadku Powstania Warszawskiego zakład stanowił też „sypialnię” dla wielu wygnańców z Warszawy. Drewniane atelier dało schronienie pewnemu Żydowi-uciekinirowi z Pawiaka, dla którego za tzw. płóciennymi „tłami” wykonany został pod podłogą wykop-schron. Wraz z dziećmi roztoczyła również opiekę nad dwoma innymi byłymi żydowskimi więźniami Pawiaka, którzy do Milanówka dotarli (ranni) po upadku Powstania razem z ludnością wyganianą z miasta. Na wniosek całej trójki (jeden z uratowanych mieszkał w USA, gdzie zmarł w 2001 r., drugi we Francji, trzeci w Niemczech) Instytut Yad Vashem w Jerozolimie nadał F. Witkowskiej (pośmiertnie) i jej dzieciom Anieli i Ryszardowi, w 1993 r. tytuł "Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata", a w 1994 - honorowe obywatelstwo Państwa Izrael. Od października 1944 r., kiedy po Powstaniu w Milanówku „osiadła” na jakiś czas Delegatura Rządu RP, zakład współpracował z jej komórką „Foto” (prowadzoną przez red. Wacława Żdżarskiego), która zajmowała się m.in. obróbką mikrofilmów. Mało znanym epizodem jest fakt wykonania przez F. Witkowską zdjęć do fałszywej Kennkarty dla dowódcy AK, generała Leopolda Okulickiego – „Niedźwiadka”.

p. Willa „Róża”, ul. Piasta 17 (drugie wejście na posesję od ul. Wspólnej) (budynek nie istnieje)

W (zrujnowanej obecnie – 2009 r.) willi Anny Spasowskiej-Dryńskiej miała swoją siedzibę lewicowa grupa konspiracyjna „Młot i Sierp”, do której m.in. należeli Romuald Spasowski i Mirosław Nadelwicz-Kremky. Grupa włożyła wiele wysiłku w udzielanie pomocy osobom pochodzenia żydowskiego. Uratowano wiele osób, a dwie rodziny (Posławscy i Burasowie) mieszkały tu przez cały okres okupacji. Po wojnie A. Spasowska-Dryńska została odznaczona przez Instytut Yad Vashem medalem „Sprawiedliwy wśród narodów świata”.

Willę wybudowano przed 1914 r.

r. Willa , ul. Słowackiego 24 (budynek w trakcie przebudowy)

Po Powstaniu Warszawskim wydawano tu codzienny biuletyn informacyjny „Wiadomości radiowe”, w którym zamieszczano aktualności czerpane z nasłuchu audycji BBC. Redaktorem do końca lutego 1945 r. był Józef Stemler-Dąbski. Po nim funkcję tę przejął historyk prof. dr hab. Zygmunt Wojciechowski, dyrektor Departamentu Informacji.

s. Willa rodziny Garsteckich, ul. Czubińska róg ul. Zielonej (budynek nie istnieje)

Pod firmą PCK od czerwca do października 1940 r. istniała tu filia Szpitala Maltańskiego (tzw. Dom dla Ozdrowieńców), w której przebywało 20 pacjentów – głównie rannych w czasie obrony W-wy, a także kilka siostr PCK dla nabrania sił po ciężkiej pracy w W-wie. W grupie leczących się byli wojskowi z różnych stron Polski.

t. Willa "Pod Dębem", ul. Wspólna 15

W 1936 r. zamieszkał tu wraz z rodziną ppłk Franciszek Jachieć, oficer służby stałej i wiceprezes Polskiego Związku Piłki Nożnej. W czasie okupacji pełnił funkcję komendanta Podokręgu Zachodniego Obszaru Warszawskiego Armii Krajowej, obejmującego powiaty: grójecki, błoński, sochaczewski, skierniewicki i łowicki. Po wojnie musiał ukrywać się przez kilka lat poza Milanówkiem.

Po powrocie został aresztowany przez Urząd Bezpieczeństwa w 1951 r. Budynek został wzniesiony w 1912 r.

u. Willa Kwieka - ul. Literacka 15 (róg z ul. Kościuszki)

Budynek ten wybudowano w 1930 r., pierwszym jego właścicielem był Hipolit Kwiek. W styczniu 1945 r., już po zajęciu Milanówka przez Armię Czerwoną ulokowano tu siedzibę sowieckiego komendanta wojennego Milanówka, kpt. Mazurowa, uważanego za twórcę terminu „Mały Londyn”. W domu tym mieściła się ponadto główna milanowska placówka NKWD. Tu odbywały się przesłuchania aresztowanych członków niepodległościowej konspiracji, których więziono w podręcznym areszcie.

Dzisiaj, po upływie wielu lat trudno uwierzyć, że kiedy jesienią 1944 roku dogorywało Powstanie Warszawskie, kiedy wciąż jeszcze trwała wojna, mimo braku elementarnych środków medycznych i niedostatku żywności, w nader skromnych warunkach, udało się w Milanówku stworzyć warunki do doraźnego zakwaterowania tysięcy uciekinierów z Warszawy, przyjęcia wielu ewakuowanych szpitali warszawskich i 400-osobowego stołecznego sierocińca im. ks. Baudouina. Była to zasługa wielu ofiarnych lekarzy i pielęgniarek przybyłych do Milanówka z Warszawy wraz ze swoimi podopiecznymi, jak również wielka determinacja i wola udzielenia pomocy ze strony mieszkańców naszego miasta i setek ludzi dobrej woli z okolicznych gospodarstw chłopskich i ziemian, którzy pospieszyli z pomocą dostarczając żywność, zdobywając środki opatrunkowe i lekarstwa. Wielką rolę w zapewnieniu sprawnego funkcjonowania miejscowości odegrali również żołnierze AK z „Mielizny”, harcerze z Szarych Szeregów oraz dziewczęta - harcerki z konspiracyjnych zastępów.

Warunki pracy lekarzy, pielęgniarek i personelu pomocniczego były bardzo ciężkie. Praca trwała bez przerwy dzień i noc, wyżywienie głodowe, nikt nie otrzymywał żadnego wynagrodzenia. Była to wielka spontaniczna walka o ratowanie chorych i rannych. Spacerując po dawnym „Małym Londynie” zachowajmy w pamięci trud tamtych dni, poświęcenie i wysiłek lekarzy, pielęgniarek oraz miejscowej ludności.

Treść spaceru po miejscach pamięci związanych ze śladami II wojny światowej w Milanówku opracował Andrzej Pettyn.